

педагогів, єдність вимог до нього. А. Макаренко вважав, що у згуртованому педагогічному колективі кожен педагог насамперед дбає про згуртованість загальношкільного колективу, відтак – про справи свого класу й лише потім – про власний успіх.

Виховання – це процес соціальний, у якому беруть участь люди, речі, явища, але перш за все люди. Із них на першому місці, як підкреслював Макаренко, батьки і педагоги.

Отже, у процесі соціалізації головне місце займає вміння особи контактувати і співпрацювати з іншими. Саме тому колективне виховання є основою правильного виховання, адже особа засвоює норми і правила колективу, суспільний досвід, вчиться регулювати свою поведінку тощо. Людина в колективі — це людина в суспільстві. Знання теорії та практики колективного виховання є особливо важливими для педагогів у здійсненні їхньої діяльності – вмінні допомагати і бути провідником у процесі соціалізації [4].

Внесок А. С. Макаренка в сучасну педагогічну науку неможливо переоцінити, адже його система пройшла через «вогонь» життєвого експерименту. Педагогічні погляди Макаренка одночасно прості і складні (неоднозначні). Система педагога складається з таких основоположних понять: честь, обов'язок, відповідальність, ініціатива, шефство, колектив.

Очевидно, що всі виховні системи є продуктом часу і породжені конкретним часовим періодом. Однак Антон Семенович був дійсно великим педагогом, який, віддаючи себе роботі і своїм вихованцям, зумів знайти реальний, доступний підхід до виховання важких дітей. Як результат – упродовж ста

років його виховна система залишається актуальною і пропонує численні рішення при виникненні тієї чи іншої педагогічної проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мысли, идеи, принципы. А. С. Макаренко в современном образовании / ред.- сост. В. В. Лушников. – Абакан : РОСА, 2007. – 140 с.
2. Педагогическая деятельность и теоретическое наследие А. С. Макаренко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.eaward.ru/pedagogicheskaj_dejtnost_i_teoreticheskoe_nasledie.html
3. Міхеєва Л. В. Історія педагогіки і загальної педагогіки / Л. В. Міхеєва. – Хмельницький : ХДУ, 2004. – 63 с.
4. Максимюк С. П. Педагогіка : навчальний посібник / С. П. Максимюк. – К. : Кондор, 2009. – 670 с.
5. Пальчевський С. С. Педагогіка : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / С. С. Пальчевський. – Вид. 2-ге. – К. : Каравела, 2008. – 496 с.
6. А. С. Макаренко та його роль у педагогічній діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14885/>.
7. Карпенчук С. Г. Педагогічна технологія А. С. Макаренка в контексті сучасної педагогіки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Карпенчук Світлана Григорівна ; Інститут педагогіки АПН України. – К., 2003.

Дата надходження до редакції: 17.06.2014 р.

УДК 37.011:374.1:37.032

Наталія ДАВИДЮК,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри педагогіки,
психології та корекційної освіти,
методист Рівненського ОШШО

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВУ ВИХОВАНЦІВ ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ А. С. МАКАРЕНКА

У статті охарактеризовано теоретико-методичні засади формування колективу вихованців позашкільного навчального закладу в контексті творчої спадщини А. С. Макаренка; узагальнено підходи до розкриття змісту поняття «колектив», його ознак, складу та структури; зацікавлено увагу на особливостях гармонізації відносин особистості і колективу, ефективних умовах його формування.

Ключові слова: колектив, вихованці позашкільних навчальних закладів, засадничі аспекти формування колективу.

В статті охарактеризовані теоретико-методичні основи формування колективу вихованців во внешкольном учебном заведении в контексте творческого наследия А. С. Макаренко; обобщены подходы к раскрытию содержания понятия «коллектив», его признаков, состава и структуры; акцентировано внимание на особенностях гармонизации отношений личности и коллектива, эффективных условиях его формирования.

Ключевые слова: коллектив, воспитанники внешкольных учебных заведений, основные аспекты формирования коллектива.

The article characterized the theoretico-methodical bases of the formation collective of pupils in the post-school establishments in context the creative heritage of A. S. Makarenko; the approaches are generalized to the disclosure content of the notion a "collective", its characteristics, composition and structure; the attention is accented in the features of harmonizing relations individual and collective, effective conditions of its formation.

Key words: *collective, pupils of the post-school establishments, basic aspects forming of collective.*

Постановка проблеми. Радикальні зміни, які відбуваються в українській державі, спричинюють гуманістичні й демократичні зрушення у світогляді та ідеології, ріст патріотичної свідомості громадян, що, у свою чергу, зумовлюють необхідність з'ясування теоретико-методичних засад формування особистості в колективі, адже створення і розвиток колективу – одна з найважливіших складових соціального життя демократичного суспільства.

В. В. Москаленко зазначає, що група допомагає людині засвоїти норми і цінності, здійснити соціалізацію. Людина не може перебувати поза якою-небудь групою тривалий час: поза суспільством, поза групою собі подібних вона деградує, втрачає здатності спілкування, взаємодіяльності [9, с. 519].

Поняття колективу як засобу виховного впливу є педагогічним відкриттям А. С. Макаренка, тому звернення до його педагогічної спадщини дозволить глибше усвідомити засади, на яких будується процес формування колективу вихованців у позашкільному навчальному закладі. Соціальний запит на формування колективу особистостей, які узгоджують свої дії, – одна з вагомих причин звернутися до ідей і досвіду А. С. Макаренка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досвід А. С. Макаренка потребує переосмислення в контексті сучасних соціально-культурних змін та досягнень психолого-педагогічної науки. Зокрема дослідники зазначають, що використовувати педагогічні ідеї А. С. Макаренка – це по-новому їх осмислювати в органічній єдності з розвитком педагогіки взагалі, виокремлювати в його педагогічному досвіді провідні ідеї, розвивати і конкретизувати їх, збагачуючи сучасним досвідом та даними науки [5; 11; 13].

Ідеї А. С. Макаренка в площині сучасного розвитку педагогічної науки та практики досліджували такі вчені, як М. Бабицька, Н. Білик, О. Гончар, О. Сень, О. Шумська. Про вплив педагогічних ідей видатного вченого на формування науково-теоретичної бази позашкільної освіти вказує у своїх роботах Т. Сущенко. Разом з тим теоретико-методичні засади розвитку позашкільної освіти розкривають О. Биковська, Г. Пустовіт, Т. Сущенко. Соціально-психологічні особливості малих груп як специфічних спільностей людей розглядаються в дослідженнях М. Варій, В. Ортинського, І. Мейжис, Л. Почебут, В. Москаленко.

Мета статті – розкрити зміст теоретико-методичних засад формування колективу вихованців позашкільного навчального закладу в контексті творчої спадщини А. С. Макаренка.

Виклад основного матеріалу. Аналіз праць дослідників творчості видатного українського педагога, його власних доробок та сучасної психо-

лого-педагогічної літератури дозволив виокремити засадничі аспекти формування колективу вихованців позашкільних навчальних закладів. Розкриємо їх зміст детальніше.

А. С. Макаренко вважав своїм пріоритетом виховання дитини, а навчання сприймав як складову виховного процесу. Розвиваючи цю ідею, М. Бабицька вважає, що на педагогічному досвіді А. С. Макаренка заснована головна особливість сучасних позашкільних закладів, яка полягає в створенні умов для переходу від педагогіки заходів до формування такого виховного середовища, що складає основу способу життя людини [1, с. 41-42].

Учені розглядають середовище позашкільного навчального закладу як соціально-виховне середовище, сутність якого вбачають у сукупності умов життєдіяльності особистості, що здійснюють цілеспрямований вплив на її свідомість і поведінку з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій та потреб [4, с. 65]. Зважаючи на це, вплив педагога опосередковується стосунками в колективі, кожен член якого, потрапляючи в ситуацію відповідальної залежності, обирає рішення з погляду особистої значущості й суспільної цінності.

У сучасній психолого-педагогічній літературі наявні різноманітні підходи до визначення змісту поняття «колектив». Так, в енциклопедії освіти за редакцією В. Г. Кременя поняття «учнівський колектив» розглядається як група високого рівня розвитку [6, с. 406]. Такий підхід підтримує В. В. Москаленко, який, визначаючи колектив як вищий рівень розвитку групи, акцентує увагу на таких його характеристиках, як висока згуртованість, єдність ціннісно-нормативної орієнтації, глибока ідентифікація і відповідальність за результати сумісної групової діяльності [9, с. 584]. Щодо означеного підходу вчені визначають різні рівні розвитку групи. Так, у навчальному посібнику І. А. Мейжис та Л. Г. Почебут подана характеристика семи груп, які перебувають на різних рівнях соціально-психологічної зрілості: конгломерат, номінальна група, асоціація, кооперація, автономія, корпорація і колектив [8, с. 230]. М. Й. Варій та В. Л. Ортинський визначають чотири рівні розвитку малої соціальної групи: початковий (дифузна група), низький (асоціація), середній (кооперація), високий (колектив) [3, с. 212].

Інший підхід подано в роботах А. С. Макаренка, який розглядав стадії розвитку колективу, пов'язуючи їх із педагогічною вимогою. Спочатку педагог сам висуває вимоги; потім виникає актив і педагог висуває вимоги до активу; після цього створюється громадська думка, тобто формується згуртований колектив, який, у свою чергу, висуває вимоги до особистості; найвища стадія пов'язується з вимогами особистості до самої себе [7]. Підтримуючи такий підхід, Т. Сущенко запропонувала власне бачення процесу поступового створення позашкільного дитячого колективу, який учена пов'язує з мотивацією вихованців до творчості: спочатку вивчаються близькі й особливо важливі дітям потреби та інтереси, їх особистісні якості; потім постає важливий етап визначення захоплюючих колективних суспільно корисних справ, стимулювання сильних особистісних якостей дитини та розвиток на цій основі міцних духовних взаємозв'язків [12, с. 150].

Запропоновані підходи хоча й виявляють різні позиції вчених щодо поняття «колектив» і особливостей його розвитку, однак наявна і спільність поглядів, яка полягає в тому, що колектив розглядається як динамічна соціальна система, яка перебуває в постійному розвитку.

Колективу як специфічному об'єднанню властивий ряд важливих ознак. Зокрема А. С. Макаренко акцентував увагу на загальній меті, спільній діяльності, дисципліні, сформованих органах самоврядування, зв'язку колективу з суспільством.

До зазначених вище характеристик колективу сучасні вчені додають також єдність ціннісної орієнтації, згуртованість та відповідальність за результати сумісної діяльності.

Г. Пустовіт, урахувуючи специфіку діяльності позашкільних навчальних закладів, із поняттям «дитячий колектив позашкільного навчального закладу» пов'язує такі ознаки, як добровільність, спільність, диференціація інтересів, спрямованість на певний вид навчальної та практичної діяльності [10, с. 52].

Добровільність участі дітей у позашкільній діяльності закріплена ст. 6. Закону України «Про позашкільну освіту». Це означає, що в основі формальної групи учнів, вихованців, слухачів передбачено існування неформальної групи дітей, які прагнуть об'єднатися на основі спільних інтересів, захоплень. У зв'язку з цим велика відповідальність у створенні колективу вихованців, його згуртуванні покладається на педагога позашкільного навчального закладу.

Як зазначає Т. Сущенко, «згуртованість» – одна з невід'ємних ознак колективу, що характеризує його як складну систему духовно-творчих взаємозв'язків, які сприятливо впливають на творчий стан дитини. Згуртований дитячий колектив у позашкільному навчальному закладі допомагає кожній дитині максимально творчо виразитися, сприяє стійкості таких морально-етичних норм відносин, за яких легко й комфортно почувають себе творчі особистості, вимоги яких стосовно високого емоційного благополуччя завжди задовольняються [12, с. 150].

Підтримуючи ідею А. Макаренка про те, що колектив – це єдність педагогів і вихованців, Т. Сущенко акцентує увагу на тому, що організація особистісно орієнтованого позашкільного педагогічного процесу передбачає діяльність педагога, який органічно пов'язаний із діяльністю дітей в єдиному пізнавальному процесі в умовах співробітництва і духовної взаємодії.

Визначаючи структуру колективу, А. С. Макаренко виокремлював загальний і первинний колективи. Первинний колектив – це колектив загонів (класів), а загальний – колектив школи. Спочатку педагог будував свої первинні колективи за віковим і виробничим принципом. Згодом надав перевагу створенню різновікових загонів, обґрунтовуючи це тим, що в такому колективі створюються умови для прояву турботи про молодших і поваги до старших [7]. Ця ідея не втратила своєї актуальності і сьогодні, адже спільні акції, фестивалі, інші заходи, особливо, якщо вони ініційовані самими дітьми, об'єднують вихованців усіх структурних підрозділів закладу, всіх вікових категорій в єдину велику родину.

А. С. Макаренко, який розумів сутність людини як єдність природного і соціального, у своїх колек-

тивах вирішував завдання розвитку індивідуальності через гармонізацію відносин особистості й спільноти (колективу). Кожна дитина, на його думку, повинна побувати не лише в ролі підлеглого, а й керівника чи організатора. Сьогодні ця ідея широко впроваджується в позашкільних навчальних закладах, знаходить своє втілення у різноманітних моделях дитячого самоврядування та організаційно-діяльнісних іграх. Разом із тим, демократизація суспільства зумовила відхід від принципу демократичного централізму, якому педагог надавав перевагу, однак доповнила педагогічний процес актуальною ідеєю прийняття колективних рішень.

Сучасні надбання психолого-педагогічної науки дозволяють педагогу позашкільного навчального закладу враховувати характер взаємин особистості й колективу, які зумовлені не тільки якостями особистості, а й особливостями колективу. Зокрема йдеться про такі найпоширеніші варіанти розвитку взаємин між особистістю і колективом, коли:

- особистість підкоряється колективу (конформізм);
- особистість і колектив перебувають у гармонійних відносинах;
- особистість підпорядковує собі колектив (нонконформізм).

Гармонізація особистості та колективу є ідеалом взаємовідносин, коли будуються взаємини на принципах толерантності й взаємоповаги, де кожна дитина почуває себе комфортно і затишно. Однак так буває не завжди. У деяких ситуаціях потрібна кваліфікована допомога як педагога, так і психолога.

Психологи зазначають, що будь-який організований та активно діючий колектив формується в діяльності. Тобто спостерігається залежність розвитку психіки від провідного виду діяльності на кожному віковому етапі (гра, спілкування, навчання, праця).

А. С. Макаренко зауважував, що вплив педагога на вихованців зазвичай є непрямим, тобто через організацію їхньої діяльності. Зважаючи на це, він залучав дітей до активної пізнавальної, трудової чи громадської діяльності, створював необхідні умови, аби вони оволоділи певними способами і прийомами виконання робіт.

У позашкільних навчальних закладах створюються оптимальні умови для розвитку дитини, оволодіння нею різноманітними соціальними уміннями і навичками. Так, у гуртки, секції, студії об'єднуються діти з різним рівнем підготовки, але об'єднує їх прагнення до творчості, самореалізації, самоствердження. Вони беруть активну участь у захоплюючій колективній діяльності – акціях, виставах, вікторинах, диспутах, екскурсіях, експедиціях, змаганнях, конкурсах, концертах, походах, святах, тренінгах, фестивалях тощо. Досвід колективної творчості сприяє дитячій взаємодії і співпраці, впливає на відносини, що складаються між учасниками колективу.

Т. І. Сущенко зазначає, що «форма» і «метод» сприяють розвитку колективу тільки за певних умов. При цьому важлива орієнтація на найвищі досягнення (реальні та потенційні), на перспективу, що відкривається для педагогів і дітей в умовах співтворчості. Виникає потреба не тільки в використанні якнайбільшої кількості високоякісних методів і форм, а й налагодження у колективі взаємодії у

формі різноманітних діалогів, що обов'язково передбачають опору на досвід кожного учасника колективної діяльності, його ціннісне самовизначення, певні вольові якості та життєві очікування [12, с. 153].

Висновки. Педагогічна спадщина А. С. Макаренка надзвичайно цінна для сучасних позашкільних навчальних закладів. Погляди та ідеї великого педагога стосовно розуміння сутності колективу, його визначальних ознак, складу та структури, особливості гармонізації відносин особистості й колективу, ефективних умов його формування продовжують розвиватися та удосконалюватися з урахуванням реалій сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабицкая М. Проблемы внешкольного воспитания подростков в педагогическом наследии А. С. Макаренко / М. Бабицкая // Імідж сучасного педагога. – 2002. – № 4-5. – С. 41-42.
2. Білик Н. Педагогічна система Антона Макаренка: від вихованого вчителя до вихованого учня / Н. Білик // Імідж сучасного педагога. – 2008. – № 1-2. – С. 41-44.
3. Варій М. Й. Основи психології і педагогіки : навчальний посібник / М. Й. Варій, В. Л. Ортинський. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 376 с.
4. Вербицький В. В. Виховний потенціал позашкільних навчальних закладів : колективна монографія / [В. В. Вербицький, Л. І. Ковбасенко, О. П. Липецький та ін.]; [за ред. О. В. Литовченко]. – К. : О. Т. Ростунов, 2011. – 200 с.
5. Гончар О. Гордість вітчизняної педагогіки. Антон Макаренко / О. Гончар // Історія України. – 2009. – № 11. – С. 5-8.
6. Енциклопедія освіти / відповід. ред. В. Г. Кремень ; Акад. пед. наук України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Макаренко А. С. С любовью и тревогой : сборник / сост., вступ. ст., прим. А. К. Романовского. А. Т. Губко. – К. : УСХА, 1989. – 368 с.
8. Мейжис И. А. Социальная психология общественного развития : учебное пособие / И. А. Мейжис, Л. Г. Почебут. – К. : Миллениум, 2007. – Ч. 2. – 404 с.
9. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник / В. В. Москаленко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
10. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект : монографія / Г. П. Пустовіт. – Миколаїв : МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2010. – Кн. 1. – 379 с.
11. Сень О. Ідеї А. С. Макаренка в контексті пріоритетів освіти Полтавського району / О. Сень // Витоки педагогічної майстерності. – 2013. – Вип. 11. – С. 306-311.
12. Сущенко Т. Позашкільна педагогіка: теорія, історія, практика : наук.-метод. посібник / Т. І. Сущенко. – К. : Праймдрук, 2011. – 299 с.
13. Шумская Е. Проблема трудового воспитания в педагогическом наследии А. С. Макаренко / Е. Шумская // Імідж сучасного педагога. – 2002. – № 4-5. – С. 43-44.

Дата надходження до редакції: 15.09.2014 р.

УДК 37 (091) 9477

Світлана КАРПЕНЧУК,
доктор педагогічних наук,
професор Рівненського державного
гуманітарного університету

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ А. С. МАКАРЕНКА: ГУМАНІСТИЧНІ КОНТЕКСТИ

*Мій світ – світ організованого творення людини.
А. С. Макаренко*

У статті зосереджується увага на одному з провідних компонентів педагогічної системи педагога-класика А. С. Макаренка – гуманізму – основному принципі його теоретико-методичних поглядів та практичного досвіду, виокремленому на основі чотирьох контекстів – гуманістичної методології теоретичної спадщини А. С. Макаренка, гуманізму його теоретичних концепцій, колективу як середовища, що уможливило гуманні стосунки його членів, та гуманістичних аспектів різнобічної діяльності колективу. Пропонується перша частина нового погляду на педагогічну спадщину А. С. Макаренка, синтезована в методолого-теоретичний блок.

Ключові слова: гуманізм, контекст, теорія, колектив, мета та цілі виховання, синтез, щастя, співуправління.

В статті сфокусовано увагу на одному з провідних компонентів педагогічної системи педагога-класика А. С. Макаренка – гуманізму – основному принципі його теоретико-методичних поглядів та практичного досвіду, виокремленому на основі чотирьох контекстів – гуманістичної методології теоретичного спадщини А. С. Макаренка, гуманізму його теоретичних концепцій, колектива як умов організації гуманних взаємодій його членів, а також гуманістичних аспектів різносторонньої діяльності колектива. Пропонується перша частина нового погляду на педагогічне спадщину А. С. Макаренка, синтезована в методолого-теоретичний блок.